

Dincolo și dincoace de frontiere. Exilul românesc (Particularități culturale. Recuperări necesare)

Mihaela Albu

*Patria ta călătorule
e tot ce se dezvăluie
ochilor tai mereu căutători
și adevăr e tot ce se vede
cu ochii întregii ființe*

De unde am venit?

*Din noaptea durerii fără capăt
Se ridică roiuri de stele
Și-mi luminează calea
În lumea de aici
Icoana celeilalte.*

Horia Stamatu

I. Introducere: Istorie, Geografie, Cultură

1. România perioadei staliniste. Teroare și cenzură

În România primilor ani de după cel de al doilea război mondial, o dată cu ocuparea țării de către sovietici, se instaurase o politică de absolută teroare. Pe lângă arestări și crime asupra elitelor țării, s-a produs și în plan cultural un alt fel de *genocid*. Opere și volume de referință ale unor scriitori clasici ori ale celor din perioada interbelică au fost interzise, punându-se în loc cărțile unor scriitori sovietici ori ale celor agreați de noul regim prin care aceștia urmau linia de preamărire a partidului instalat cu ajutorul tancurilor sovietice. Se ajunsese la o glorificare fără limite a U.R.S.S.-ului, a personalității lui Stalin, impunându-se astfel un surogat de cultură ideologizată. Prin institute (ca de ex. ARLUS), prin ziare și reviste filo-ruse, prin impunerea studierii limbii ruse în școli, întreaga propagandă urmărea o totală sovietizare și proletarizare a românilor, având drept consecință pierderea libertății.

„Scrisul a murit în România. Cuvântul în libertate nu mai există, literatura românească de azi e în patria mea un imens cimitir, în care abia mai răsare câte

un spectru tremurător, temător de lumina zilei”, caracteriza un scriitor care reușise să scape, Alexandru Busuioceanu, situația din țara ocupată.¹

Prin intermediul ideologiei și prin teroare se urmărea deturnarea realității și ștergerea memoriei. Desigur, scopul întregului aparat propagandistic, dar și al celui al opresiunilor fizice era de a distruge spiritualitatea și, în ultimă instanță, identitatea românilor. (Să ne amintim de teoriile lui Roller, de mistificările istorice ori chiar de introducerea lui î din i pentru a îndepărta, prin orice mijloace, ideea apartenenței la familia romanică!)

2. Spargerea frontierelor. Opțiunea exilului

În plus, îndeosebi în perioada stalinistă, dar și după aceea, pe lângă lipsa libertății de exprimare, se impuse și o îngrădire (cvasi)totală a circulației, a călătoriei în spațiul vestic, ajungându-se chiar la o lipsă a comunicării (nu numai personală, dar și în planul schimbului academic de informație) cu alte țări. Aceasta a determinat, firește, o încercare de spargere a îngrădirilor. În aceste condiții, singura salvare – nu numai a libertății cuvântului, dar chiar a libertății fizice și, în ultimă instanță, a vieții – o va constitui părăsirea țării. Astfel, mulți dintre intelectualii români, printre care se numărau și personalități de prim ordin – politicieni, scriitori, artiști etc. –, au fost nevoiți să ia calea exilului.

Termenul *exil* cuprinde un fenomen **nu** foarte caracteristic poporului român până la jumătatea veacului trecut, așa cum însuși Eliade subliniașe odată, și acoperă motivări diferite în timp. Pentru români, adevăratul și tristul exod s-a petrecut așadar mai cu deosebire în anii de după al doilea război, odată cu instaurarea comunismului. „De-abia după 1945, exilul a devenit o trăsătură caracteristică a istoriei noastre”, observa (din interior) Monica Lovinescu².

„*Expatrierea scriitorilor este un act voit. Au ieșit, ca să poată continua să fie scriitori. Țara lor a fost cotropită, străinul o stăpânește*”, scria profesorul N.I. Herescu, în *Revista scriitorilor români*, nr. 1/ 1962.

De aceea, plecarea unei părți a intelectualității noastre a însemnat, pe lângă salvarea fizică a unor importanți scriitori, artiști, oameni de cultură în general, chiar și salvarea culturii autentice într-o mare măsură.

S-a ajuns – cel puțin în prima perioadă proletcultistă, în anii 50 – , ca literatura română de valoare (din cauza ideologiei impuse și a cenzurii) să nu se mai scrie în țară, ci, mai cu deosebire, în exil. De rolul lor au fost permanent conștienți scriitorii emigrați, mulți dintre reprezentanții importanți fiind ctitori ori contributori la revistele românești editate în alte spații, continuând să scrie și să publice în limba

¹ *Revista scriitorilor români*, nr. 1/ 1962. În aceeași termenii va fi formulat răspunsul lui Busuioceanu la întrebarea scriitorului Salvador Perez Valiente într-un interviu la Radio Nacional de Madrid, un răspuns lucid și tragic în același timp: „Cuvântul, trebuie să mărturisim, a murit în România. Cuvântul în libertate nu mai există. Literatura românească de azi e, în patria mea, un imens cimitir/.../ Nu mai există altă literatură română decât aceea a exodului, aceea a celor care trăim risipiți azi în toate țările din lume.” (apud Ierunca; *Românește*, Humanitas, 1991, p. 32)

² Monica Lovinescu, *Seismograme. Unde scurte* II, Humanitas, 1993, p. 43.

română. Pentru ei, limba și publicațiile românești constituiau simbolul Țării, exact așa cum afirmaseră, de exemplu, și editorii revistei ce purta un nume greu de semnificații: „*Ființa românească* e Țara în exil, care vrea să afirme, între celelalte popoare ale lumii occidentale, dreptul poporului român la o viață demnă și la o creație liberă.” În fraza de mai sus este suficient să înlocuim titlul publicației cu genericul „revistele românești” și vom avea întregul crez al celor ce le editau în condițiile grele ale exilului.

Așadar, rolul asumat de către scriitorii din exil a fost mai cu deosebire acela de a încerca, prin toate mijloacele (scrisului!), să contracareze „umbrele stalinismului cultural” instalat în țară³, ducând o adevărată *politică culturală* împotriva „politizării literaturii”, împotriva „degradării programate.”⁴

Sunt multe și variate articolele și revistele în care cei care scriau în libertate „treceau virtual granițele”, arătând cu exemple concrete politica regimului din România. Toate aceste luări de atitudine demonstrează astăzi și legătura permanentă pe care scriitorii din exil o păstrau cu cei de acasă, frontierele îngrădind numai fizic. Sunt – în acest sens – bine cunoscute afirmațiile repetate ale Monicăi Lovinescu, prin care aceasta întărea ideea că ea, alături de Virgil Ierunca, *trăiau* în continuare la București, erau cu alte cuvinte ancorați perfect în realitățile cultural-politice din țară, chiar dacă în mod concret nu se mai puteau întoarce și locuiau la Paris. Cei doi s-au implicat total în cunoașterea, analiza și promovarea literaturii române, indiferent unde era scrisă. Tot ce era valoros în România era făcut cunoscut, pe calea undelor – depășind astfel orice graniță fizică – și celor de acasă, precum și celor din exil. Aceștia, la rândul lor, continuau să scrie, iar îndemnul lui Eliade din perioada primului exil, conform căruia „emigranții nu au dreptul de a se simți ruși din fenomenul românesc contemporan”⁵ este emblematic pentru ceea ce a reprezentat – în libertate – fenomenul cultural românesc.

³ v. revista *Destin*, nr. 24-25/ 1972, p. 215.

⁴ Idem, p. 5.

⁵ v. revista *Luceafărul*, nr. 1/ 1948, Paris.

II. România de dincolo de frontiere

1. Țara din exil

„Exilul fiind, în miniatură, o Românie dincolo de fruntarii.”
Ion Dumitru⁶

„În această revistă, scriitori și cititori, departe de țară, își
află Țara.”

„Cuvânt înainte” în *Revista Scriitorilor
Români* (München)

„Prăbușirea în timp” de după 1945, invocată de Aron Cotuș în poezia sa, va fi totodată „o prăbușire în spațiu” pentru mulți dintre intelectualii români forțați de istorie la dezrădăcinare. Consecințele acestei dezrădăcinări – multiple. Drumul, traseul fiecăruia ar putea fi considerat drept simbolul unei întregi categorii.

Extrapolând teza lui Jung, conform căreia progresul a rupt omul de rădăcinile sale, putem spune că îndeosebi istoria a avut astfel de consecințe. Plecarea, rătăcirile – pentru unii din țară în țară, în așa-numita emigrare „în zig-zag”, cum o numea odată Sanda Golopenția – în căutarea locului ideal potrivit nevoilor și aspirațiilor fiecăruia au însemnat dezrădăcinare și re-plantare. Plecarea de după ocuparea țării de către trupele sovietice a fost prima de o asemenea anvergură, primul exil fără cale de întoarcere.

În noile spații, ei își transplantează limba, identitatea, întregul bagaj cultural și creează o *altă „Românie”*, alcătuită generic din ziare, reviste, cărți românești, din organizații politice și asociații culturale, din încercări de înființare de edituri și biblioteci ori din cenacluri. Chiar și extrem de bogata corespondență dintre intelectualii români din cele mai îndepărtate puncte de pe glob confirmă încă o dată că exilul românesc s-a constituit ca o adevărată „rețea”. (Acesta era termenul prin care Eva Behring, cercetător al exilului românesc, caracteriza fenomenul)

Ziarele românești (*Lumea liberă*, *Meridianul românesc*, *Cuvântul românesc*, *Cuvântul liber* ș.a.), revistele (începând cu *Luceafărul*, continuând cu *Caete de dor*, *Destin*, *Dialog*, *Ethos*, *Ființa românească*, *Limite*, *Revista Scriitorilor Români* ș.a.), cărțile în limba română (semnate de Mircea Eliade, Vintilă Horia, Ștefan Baciu, Aron Cotruș, Alexandru Busuioceanu, Alexandru Ciorănescu, Horia Stamatu etc., etc.), organizațiile politice (Comitetul Național Român, Fundația „Iuliu Maniu” ș.a.), asociațiile culturale („Cercul de Studii și Cercetări al Românilor din Germania” etc.), Biblioteca Română de la Freiburg și nu în ultimul rând Cenaclul de la Neuilly, organizat de către L.M. Arcade-Mămăligă dau măsura acelei *Românie*

⁶ Ion Dumitru (n. 1937, în Boteni, jud. Argeș), stabilit la München din 1962, este poet, jurnalist și editor. A publicat cărți în Germania și România. Între 1964 până în 1995 a fost angajat la postul de radio *Europa liberă*. Este membru fondator al cenaclului *Apoziția*. A înființat totodată editura Jon Dumitru, unde a publicat peste 80 de titluri. Editura a mai tipărit revistele *Apoziția*, *Săptămâna müncheneză* și, parțial, *Curentul*, *Limite* și *Correspondances*.

din exil, dau măsura continuității literaturii și culturii românești dincolo de granițele actuale ale țării.

În prefața la prima antologie de poezie românească publicată în exil (Buenos Aires, 1950), Vintilă Horia accentua aceeași idee, arătând că „abia după armistițiul din August 1944 se poate vorbi în istorie de o emigrație românească, de un exod în massă care a dat naștere peste hotarele Țării unui microcosm românesc, reprezentând, cu destulă fidelitate, trăsăturile caracteristice ale macrocosmosului original. O lume românească a luat naștere în câțiva ani în afara spațiului românesc, împrăștiată prin toate centrele apusului, desbinată de aceleași pasiuni politice și concentrată în jurul acelorași mituri spirituale și a acelorași tradiții culturale ca și lumea românească rămasă acasă./.../ ... în spațiul imens al lumii libere s'a format de-a lungul ultimilor cinci ani o nouă lume românească, cu ziarele, cu revistele, cu bisericile, cu instituțiile, cu idealurile și cu nevoile ei./.../ Toți, împinși către apus de vânturi diferite, mai devreme sau mai târziu înspăimântați de urgie, poartă într'un buzunar ascuns acel ban de aur pe care stă gravat, pe o parte dorul întoarcerii și pe cealaltă încrederea în întoarcere.”⁷

Astfel, la o privire retrospectivă și de ansamblu a activității intelectualilor români din exil se poate deduce cu ușurință că cei plecați și-au asumat ei înșiși reprezentarea Țării, indiferent de spațiul geografic. O mărturie directă, conștientizare a acestei misiuni, o întâlnim și în „Cuvântul înainte” al revistei *Destin*: „**Elitele intelectuale românești, aruncate de circumstanțele istorice, tragice, prin care trece neamul nostru, dincolo de Țară, constituie pe măsura autenticității lor nu simple mănunchiuri sau individualități deplasate din spațiul lor normal de creație în spirit, ci adevărate frânturi de țară reprezentând întreg Universul românesc, am putea spune un fel de monade de viață și cultură românească. Nu se poate garanta acel proces indispensabil de continuitate culturală românească, misiune ce incumbă în mod esențial valorilor intelectuale, nu pot fi salvate din haos esențele sufletului românesc, nu se poate produce fenomenul necesar de integrare permanentă în destinul neamului, câtă vreme elitele intelectuale operând în libertate, adică elementele de cultură obiectivă aflate peste graniță nu sunt o prelungire rodnică în neîncetată poziție de veghe a patriei și a pământului românesc.**”⁸

⁷ Horia, Vintilă, *A murit un sfânt*, 1952, pp. 7, 9.

⁸ În nr. 15 al revistei *Destin*, Ștefan Baciu va sublinia importanța publicațiilor literare din exil, subînțelegându-se totodată valoarea întregii lor creații desfășurate în alt spațiu geografic, dar în spiritul culturii românești: „Acei dintre noi care într-o zi vor avea privilegiul să se întoarcă într-o țară liberă (nu liberalizată), nu se vor întoarce nici cu vilele din Mar del Plata, sau Nisa, nici cu Cadillacurile sau Buick-urile de ultimul tip, ei într-un cufăr sau într-o ladă cu colecția revistei DESTIN, care alături de *Ființa românească* și de *Revista scriitorilor români*, înfăptuiri de dată mai recentă, dar de merit egal, vor putea lega acolo în Țară, firul rupt de Istorie, pe care DESTIN l-a urmat în mod exemplar.” /.../ cine poate tăgădui că revista DESTIN nu a fost o dovadă a continuității spiritului creator românesc peste hotare, a unui basm peste timp și spațiu al cuvântului românesc pe care de veacuri, noi românii, îl povestim gemând din grele patimi, pretutindeni, acolo unde șezum și plânsem?”

Data fiind amploarea acestei activități, răspândirea intelectualilor români pe tot globul și continuitatea folosirii limbii române în cărți, în reviste și ziare publicate în Europa, America ori chiar Australia, considerăm că ne putem referi, generic, la o țară „de dincolo”⁹, granițele geografice putând fi înlocuite, virtual, cu cele lingvistice. Această „Românie” de dincolo a fost astfel reprezentată de valoroși intelectuali – scriitori, jurnaliști, oameni de știință și nu în ultimul rând de câțiva politicieni (generalul Rădescu, liberalul Mihail Fărcășanu ș.a.) – care au reușit să se salveze din țara ocupată. Din locurile în care și-au găsit adăpost au luptat prin toate mijloacele și pentru conștientizarea Occidentului față de realitățile românești, asumându-și mai ales misiunea de a duce mai departe cultura și, în ultimă instanță, identitatea românească amenințate în țară.

Având în vedere complexitatea numerică și valorică a acestor forme de manifestare, o trecere în revistă ar necesita spațiul unei cărți. Vom exemplifica doar cu una singură – un scriitor aparent destul de mediatizat după 1990, necunoscut totuși la adevărata dimensiune – Virgil Ierunca.

1. Virgil Ierunca – o adevărată „instituție” românească dincolo de frontiere

2.1. Politică prin cultură

Este evident că Virgil Ierunca (ca și Monica Lovinescu) s-a făcut mai cunoscut publicului larg din România ca „voce” (datorită puterii de răspândire a undelor radio!) decât prin ceea ce a scris, dar și din cauza precederii în timp a emisiunilor radio față de cărțile scrise.¹⁰

În Europa, așa cum citim în rememorările Monicăi Lovinescu, „majoritatea revistelor literare apăreau la Paris din inițiativa îndeosebi a lui Virgil Ierunca, de la

⁹ În volumul său de memorii, *Peregrinări universitare europene – și nu numai* – (ed. Logos, 2010), romanistul Alexandru Niculescu, aflat ca profesor *incaricato* în Italia, descoperă „două Români”, cea din granițele actuale și cea formată de conaționali din exil, cei care continuau în libertate, fără cenzura comunistă, să publice și să reediteze cărți românești.

¹⁰ Într-o analiză a activității celor doi, Ioan Bogdan Lefter scrie despre trecerea de la cuvântul rostit la cuvântul scris, despre „deceniile de colaborare la Radio Europa Liberă care i-au consacrat ca pe cei mai importanți critici literari și comentatori culturali din exil și printre cei mai valoroși din întreaga epocă românească postbelică (fără diferențieri între înăuntru și în afară). Începând din 1990, o dată cu prăbusirea regimului comunist, vocile lor radiofonice atât de cunoscute au început să se transfere, încetul cu încetul, în pagini de carte. Tot „umăr lângă umăr”, cum spuneam: mai întâi, cei doi și-au reeditat în țară cărțile din exil: *Undele scurte* – Monica Lovinescu (titlu prelungit apoi asupra unui întreg ciclu), *Pitești* (devenit *Fenomenul Pitești*) și *Românește* – Virgil Ierunca (toate trei în 1990-1991, toate – ca și cele ulterioare – la Editura Humanitas, cu care au contracte de exclusivitate). Apoi, au trecut la prelucrarea materiei din emisiunile de la *Europa Liberă*. A rezultat un șir de volume care reconstituie în linii generale ampla lor acțiune de cartografiere a culturii române postbelice: cele cinci cărți în prelungirea *Undelor scurte* ale Monicăi Lovinescu, *Subiect și predicat* (1993), *Dimpotrivă* (1994) și *Semnul mirării* (1995) ale lui Virgil Ierunca” (v. I.B. Lefter, *Observatorul cultural*, nr. 489- 27. 08. 2009).

Caete de dor și Limite, la Ființa Românească și Ethos"¹¹. Numele lui este frecvent întâlnit, și în publicațiile editate de alți scriitori ori jurnaliști. În majoritatea articolelor, cuvântul său dezvăluie și acuză. Chiar și în articolele cu tematică propriu-zis culturală, autorul abordează cultura tot prin prisma politicului. Astfel, ansamblul conținutului revistelor editate în diferitele țări unde se refugiaseră intelectualii români (și scoatem în evidență din nou pe cele redactate de Ierunca) demonstrează imposibilitatea separării culturii de politic. Aceasta o subliniase și Monica Lovinescu, care ne spune – peste timp – că „În prima revistă de exil, *Luceafărul*, și în primul cenaclu parizian, la o cafenea Corona, lângă Luvru, Mircea Eliade ne propunea drept *unice baricade posibile pe cele culturale*. În această strategie, revistele reprezentau tot atâtea *arme*.”¹² În calitate de scriitor-martor și luptător cu arma cuvântului, Ierunca a ținut astfel cumpănă dreaptă între conașionalii exilați și cei aflați sub ocupație (prin radio). Nu altceva sublinia și Alex.Paleologu într-un interviu din 1998: „În exilul românesc anticomunist, Virgil Ierunca ocupă un loc de rândul întâi, de prim-plan. Și poate chiar mai mult decât alții, care au avut o importanță politică mai mare decât el. Adică, vreau să spun că Virgil Ierunca a avut un rol mai mare decât Vișoianu, de exemplu, în ordinea aceasta, și Monica la fel, pentru că ei, săptămână de săptămână și zi de zi la radio, erau în acțiune și în actualitate, adresându-se țării.”¹³ O propoziție din Jurnalul său este emblematică pentru întreaga sa activitate de *luptător* cu arma cuvântului: „... indulgența nu-mi stă în fire”¹⁴.

2.2. Virgil Ierunca – scriitorul

Răsfoind presa exilului, în care Virgil Ierunca a fost prezență activă, citindu-i volumele publicate după 1990 în țară, cititorul de astăzi îl va putea descoperi nu numai ca luptător cu arma cuvântului scris, dar și ca talentat scriitor. Astfel, numele său semnifică și pe acela al unui scriitor care s-ar cuveni astăzi receptat ca atare de istoria literaturii române.

Și ne vom susține argumentele începând cu un pasaj dintr-o scrisoare pe care i-o adresa Mircea Eliade după citirea unor fragmente din Jurnal, publicate de Ierunca în revistele exilului: „...*adevăratele* mulțumiri sunt pentru cele două fascicule de *Jurnal* pe care le-am citit – și recitit – cu nesaț în *R.S.R.*¹⁵ IV și *Destin* 15. Ce se mai poate adăuga? **Ești un mare scriitor!**”¹⁶

S-a remarcat nu o dată – în termeni diferiți, dar care acopereau aceeași idee – că Virgil Ierunca ar putea reprezenta modelul de scriitor care nu a dat în planul literaturii o operă pe măsura potențialului, cheltuindu-se și sacrificând scrisul

¹¹ v. *Secolul 20*, nr. 10-12/ 1997 și 1-3/ 1998, p. 173.

¹² Idem.

¹³ Corbea, Ileana, Florescu, Nicolae, *Convorbiri prin timp*, Societatea Română de Radiodifuziune, 2003, p. 156.

¹⁴ Ierunca, virgil, *Trecut-au anii*, Humanitas, 2000, p. 5.

¹⁵ *Revista Scriitorilor Români*.

¹⁶ Eliade, Mircea (apud Ierunca, Virgil, *Trecut-au anii...*, p. 435, s.n.)

pentru o cauză considerată net imperioasă la momentul respectiv. În cazul său, militantul – cel puțin în timpul vieții – se pare că a pus în umbră scriitorul.

Cele ce urmează sunt doar o anticipare a unei demonstrații mai ample (care se va materializa, sperăm, într-o carte), prin care vom demonstra că Virgil Ierunca a fost și un autentic scriitor. El și-a scris întreaga operă (cronici, eseuri, portrete, poezie, jurnal) aproape în totalitate dincolo de frontierele țării (nu luăm aici în calcul activitatea sa de dinainte de exil, timp în care se dedicase cu precădere literaturii și culturii franceze, activitate abandonată în exil).

Paleta abordată este așadar diversă. Polemist cu verb acid și intransigență totală, Ierunca a semnat cronici literare, portrete de scriitori, poezie, sinteze de literatură română în ediții franceze și germane (*Encyclopédie de la Pléiade*, *Histoire générale des littératures*, *Dictionnaire des Littératures*, *Lexicon der Weltliteratur im 20. Jahrhundert*, *Dictionnaire du surréalisme et ses environs*), fiind în același timp și un atent și fin analist al epocii, care nu s-a sfiit niciodată să acuze Occidentul de orbire în fața pericolului comunismului adus de tancurile sovietice.

Ținând cont de potențialul pe care scriitorul îl demonstrează în tot ceea ce a așternut pe hârtie, cu atât mai mare este regretul în ceea ce privește dimensiunea oarecum redusă a operei sale. Militantul cultural și politic s-a cheltuit pe sine în slujba unei cauze determinate de vitregiile istoriei. Dar diversitatea în plan literar demonstrează totodată profunda sa implicare în viața culturală a exilului românesc. Din cele puține volume pe care le-a publicat sau din cele în care sunt adunate contribuțiile din revistele editate de el ori la care a colaborat, se poate desprinde această diversitate. Autorul excelează în toate, dar poate pe primul plan ar trebui să-i reliefăm calitatea de portretist, modalitatea de a surprinde și prezenta trăsăturile care conturează profilul artistic ale unei personalități din cultura noastră (Brâncuși, Enescu) sau ale unui prieten scriitor (Busuioceanu, Lucian Bădescu ș.a.).

Exemplificăm în cele ce urmează doar cu *arta portretului* și cu câteva observații apoi asupra *semnificației titlurilor* alese de Ierunca, subcapitole din analiza mai amplă anunțată mai sus.

Primul ar putea fi numit și „cartea cu prieteni”. Fără excepție, portretele creionate de Ierunca, fie ca necrolog, fie prilejuate de apariția unei cărți, sunt toate omagii și dovezi de nobilă prietenie, cu dreaptă măsură asupra trăsăturilor de om și de scriitor ale celui descris. Dar cine sunt prietenii lui Virgil Ierunca? Ei se numesc Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, Constantin Noica, Dan Botta ș.a., dintre cei rămași în țară, Mircea Eliade, Lucian Bădescu, Mihail Fărcășanu, Mihai Cismărescu, Alex. Busuioceanu, Mircea Popescu, și încă mulți alții – dintre cei cu care împărțea destinul de exilat.

O primă caracteristică a modalității de abordare portretistică este permanenta împletire a aprecierilor, a reliefării calității operei și a omului cu relatarea unor întâmplări care, prin concretul faptei, întregesc personalitatea celui evocat.

Capitolele dedicate acestor prieteni pot fi receptate și ca portrete morale, iar mulți dintre oamenii descriși – ca eroii tragici cu un destin determinat de istorie.

Așadar, una dintre calitățile de scriitor ale lui Ierunca este aceea de a reuși să cuprindă cu ajutorul cuvântului trăsăturile definitorii ale întregii dimensiuni ale celui pe care și-a propus să-l descrie.

Discursuri îndrăgostite ar putea fi numite toate, și nu e de mirare având în vedere personalitățile descrise cu specialul talent de a surprinde esența unor caractere de excepție, de la Brâncuși și Enescu, până la Dinu Pillat ori Ioan Cușa și încă mulți alții.

O parte dintre numele celor care au trăit în alte spații nu spun nimic cititorului de astăzi (sau sunt cunoscute de foarte puțini) de vreme ce regimul comunist interzisesse orice publicație a lor (sau care îi amintea), dar, după cum se știe, și mulți dintre cei care au trăit în țară au avut numele prohibit (sau nemediatizat) dacă făcuseră pușcărie politică sau nu intrau în corul celor care ridicau osanale mai marilor zilei.

Câți dintre cei interesați de literatura și cultura română cunosc astăzi, de exemplu, cine a fost și mai ales care a fost activitatea lui Mircea Popescu, dar pe cea a lui Lucian Bădescu ori Alexandru Busuioceanu? Spațiul nu ne permite a-i aduce în atenția cititorului pe toți. Alegem să rememorăm personalitatea unuia singur, așa cum l-a descris Virgil Ierunca. Acesta, având vocația prieteniei, dar și atitudine intransigentă față de oportunist, va încerca permanent să păstreze – de la Paris – dreapta măsură și să-și prezinte prietenii, punându-ne în față mai ales modele demne de urmat.

O constantă pentru majoritatea dintre trăitorii pe alte meleaguri a fost ceea ce am putea numi „românismul”, configurat de scrisul în limba maternă și de implicarea – prin forța cuvântului – în destinul țării.

Unul dintre cei caracterizați prin dimensiunea patriotică este **Alexandru Busuioceanu**, al cărui românism este subliniat încă dintru început în textul intitulat „Alexandru Busuioceanu: între izvor și proiect”, prin dorința acestuia de a publica un volum de poeme în limba română, „cu puțină vreme înainte de a muri”¹⁷. Imediat urmează evidențiată – atât pentru cunoscători, cât și pentru necunoscători – calitatea validată de „poet spaniol”, tocmai cu scopul de a accentua – și de această dată – dimensiunea specială a multor intelectuali din exil.

Tot dintru început, cel care abia departe de țară avea să descopere adevărata valoare și frumusețe ale limbii și culturii românești își avertiza cititorii că se ferește în portretele sale de excese, dar că, în cazul lui Busuioceanu, „orice referință moale la *patriotism* ori *sentimentalism* e neîncăpătoare”. Dar, dincolo de „întoarcerea la verbul românesc – ca o dezlegare de a păși în moarte”, emblema de „autentic poet” se cuvenea subliniată pentru cei care se cantonează încă în „graba de a orându-i după aparențe”¹⁸: Aceste „aparențe” sunt apoi imediat aduse în atenție – și anume calitatea excepțională în alt domeniu – aceea de „apreciat critic și istoric al artelor” care, se subînțelege, o estompase pe aceea de poet, precum și un motiv major

¹⁷ Ierunca, Virgil, *Subiect și predicat*, Humanitas, 1993, p. 23.

¹⁸ Ibidem, p. 24.

(comun tuturor confrăților nevoiți să-și părăsească țara) – destinul neprielnic care a făcut ca mare parte din poezia sa, „ca vrere de expresie integrală”, să apară nu în țară, ci în exil.

Într-un alt palier al observației asupra tehnicii folosite de portretist, amintim și accentuarea unei afirmații printr-o negație din aceeași sferă semantică generală. Un exemplu este amintirea faptului că Busuioceanu a fost „colaborator neobosit al *Gândirii*”, dar „poezia sa *nu poate fi încadrată aici*”¹⁹. În analiza lui Ierunca, și omul, și opera sa sunt dominate de „întrebarea de conștiință” și astfel, exigența majoră este „a conferi poeziei harul torturat al cunoașterii” (Ibid.).

Pentru a-i apropia și mai mult cititorului român poezia lui Busuioceanu, analistul recurge la o raportare cu o sferă cunoscută – situându-l „între Blaga și Voiculescu”, imediat urmând însă diferența specifică, reliefată prin două citate semnificative și sintetizatoare asupra poeziei celor doi.

Într-o manieră de apropiere în trepte sau de focalizare cu un spot în cercuri din ce în ce mai largi, urmează departajarea temporală (și cu subînțeleșuri valorice!) – poezia scrisă în țară, între 1915 – 1928, și cea din exil, fiecare cu succinte, dar pertinente caracteristici diferențiatore. Exemplificările cu poeme din țară aduc în discuție „întâlnirea” cu Blaga și nicidecum „influența”: în timp ce Blaga „e palid de cădere”, iar „fiorii metafizici îl silesc să-și încarce mitic cuvintele”, Busuioceanu (cel din prima perioadă) are „o rezervă senină (...) motivată de viziunea lui cosmică, netulburată și neamenințată”²⁰.

În schimb, încercarea la care l-a supus viața, deștărarea, exilul, „loc privilegiat al întrebării, al torturii de a trăi și mai ales de a nu putea muri”, îi determină celui plecat o nouă treaptă în creație, poezia lui Busuioceanu (re)dobândind – cum atât de măiestrit lexical știe să o prindă analistul – „tăriile ei primordiale: de arsură și rugăciune, de blestem, descântec și țipăt”. Analiza și exemplificările ce urmează demonstrează apoi „arsura și rugăciunea”, Ierunca sintetizând adesea, aproape aforistic, principalele caracteristici („Toată poezia lui Al. Busuioceanu se desfășoară sub semnul întunecimilor” sau „Există la Al. Busuioceanu o voință de a crea, dar și de a suferi suferința îndepărtării [...] *Țara din gând* e poate singurul poem în care un exilat a *văzut* cu adevărat chipul țării înainte de re-vedere”²¹).

Publicat în 1962, portretul de scriitor al lui Busuioceanu va avea un pendant într-un text ce purta simplu doar numele autorului, text inserat în volumul intitulat *Românește*, apărut pentru prima dată la editura „Fundăția Universitară Carol I” din Paris în 1964. Îl întâlnim aici mai aproape pe omul Busuioceanu, capabil de pasiune și generozitate, înnobilit cu darul ales al prieteniei și altruismului, dar și pe specialistul de mare clasă în artă plastică, muzică, poezie și istorie veche.

Ceea ce părea să depășească însă toate acestea în definirea caracterului său ales era „obsesia României”, dragostea pentru țara natală, dar și durerea exilatului față de situația în care ajunsese în timpul în care „Cuvântul în libertate nu mai există”.

¹⁹ Ibid., p. 25.

²⁰ Ibid., p. 26.

²¹ Ibid. pp. 28, 30.

În cel de al treilea volum, intitulat *Dimpotrivă*, numele lui Busuioceanu se întâlnește din nou (și se pare că este singura personalitate asupra căreia se va opri Ierunca de trei ori!). De data aceasta, este salutată cu bucurie „recunoașterea lui Al. Busuioceanu” și în țară „după îndelungatul surghiun intelectual al operei și memoriei” scriitorului, prilejuit de publicarea la editura Meridiane a volumului *Scrieri despre artă*. Considerată „o dreptate postumă”, Ierunca va sublinia mai întâi „importanța unuia dintre cei mai de seamă cărturari ai noștri, pentru care arta înseamnă conștiință, sens și semn al adevărilor ce transcend orizontul pur al frumosului”²². Spirit complex, cu valențe către multe domenii ale culturii, va insista Ierunca, Al. Busuioceanu a excelat în toate. În acest caz, îi este reliefată cu deosebire latura de critic de artă, volumul editat în țară fiind considerat „un model al genului”, „o lucrare de referință”, cu atât mai mult cu cât unele dintre studiile incluse sunt traduse în românește și astfel, „mulți (citorii) le vor citi, poate, pentru prima dată” abia acum, de vreme ce numele și opera sa fuseseră interzise în țară.

2.2.1. Semantica titlurilor - *avantpremieră* a pamfletelor

Cărțile lui Ierunca și nu mai puțin capitolele în care acestea sunt structurate surprind cititorul prin titlurile alese. Acestea – de cele mai multe ori – sunt inedite și realizează o trimitere aluzivă la alte câmpuri semantice. Dăm numai câteva exemple:

Subiect și predicat este unul dintre ele, dar la fel de deosebite sunt *Semnul mirării*, precum și capitolele intitulate „Trepte” ori „Priviri”. *Românește* poate avea – pentru cititorul de astăzi, trecut prin exercițiul de compromitere și desemantizare a oricărei forme de expresie din sfera patriotismului – cel puțin o conotație desuetă. Autorul prevede posibila reacție și explică alegerea, dar și menținerea titlului (la a doua ediție, cea din țară, de după căderea comunismului) prin determinatele istorico-politice: „Până mai ieri, și poate chiar și în zilele noastre, un asemenea titlu ar fi sunat sforăitor, ridicol. În acea epocă, nu. *Dimpotrivă*: când țara suferea nu numai un proces de desființare, datorită unei ideologii totalitare, ci și unul de rusificare implacabilă, a pune accentul (grav) pe valorile românești însemna, de fapt, o sfidare a vremurilor”²³. *Dimpotrivă* se înscrie pe aceeași stare determinată de presiunea politicului asupra fenomenului cultural. Într-o atitudine de împotrivire sugerată de tiltu, analistul epocii (prin toate coordonatele acesteia – de la cea politică la cea culturală) dezvăluie, fără menajamente, tot ceea ce nu se putea spune direct în țara ocupată.

Și astfel, de la titlul unei cărți sau al unui capitol și până la textele propriu-zise, Ierunca utilizează arta și tehnica *pamfletului* ca pe o armă a *împotrivirii*.

Dacă în capitolele de portrete dedicate unor înalte spirite intelectuale (și morale!) dezvăluirile asupra aservirii/ „turcirii” unei părți a intelectualității românești erau oarecum tangențiale, în cel intitulat mai mult decât grăitor –

²² Ierunca, *Semnul mirării*, Humanitas, 1995, p. 52.

²³ Ierunca, *Dimpotrivă*, Humanitas, 1993, p. 7.

„Dimpotrivă” – acestea sunt nu numai detaliate, dar și extrem de directe și necruțătoare. Tonul este nu o dată de pamflet vitriolant, izvorât din indignarea și durerea provocată de „rușinea în care s-a înecat o bună parte din scriitorimea română”²⁴.

Mai mult. Dacă *tăcerea* celor care nu se adaptaseră noului regim și nu colaborau cu acesta (v. Blaga, Barbu, Dan Botta ș.a.) era privită cu admirație și respect, *a nu tăcea* în exil, adică a dezvălui aservirea unor scriitori față de noul regim, a alcătui acea „antologie a rușinii” și a supune oprobriului public oportunistul și carierismul, deveniseră pentru Ierunca unul dintre sensurile vieții. „Nu tăcem și nu vom tăcea”, o spune textual scriitorul, angrenat de departe în lupta de conștientizare a cititorilor asupra „glasului mercenarilor ce țin isonul stăpânirii”. De aceea, știind că a primit acea „procură invizibilă”, știe și că are datoria „țipătului”, „datoria mărturisirii”²⁵.

Astfel, cartografierea diferitelor tipuri și grade de „turcire”, ca și a motivațiilor acesteia demonstrează o bună cunoaștere nu numai a ceea ce se întâmpla în țară, dar și a caracterului fiecăruia dintre acei, cum îi numește fără menajamente de prisos, „ingineri ai sufletelor moarte”. Caracterizările sunt dure, dar drepte, iar numele celor amendați sunt dintre cele mai mari. Dacă la G. Călineascu este vorba de „frivolitate”, „amestecată cu un miticism solemn”, iar la Tudor Vianu această frivolitate se suprapune peste „o condescendență rușinată”, la Mihai Ralea se amestecă cu „un cinism mereu așezat”, iar la Al. Rosetti cu „un neo-ciocoism estet”²⁶. În sintagme nu de puține ori ironice, când nu sunt de-a dreptul dure, etichetele sunt sigure și definitorii. Geo Bogza, de exemplu, „care se împotriveaua lumii « burgheze » din trecut cu tot patosul lui proletar, e astăzi un *academician decorat și para-decorat care nu se mai îngrijește decât de măreția adjectivului-iperie*”. De la tipul „Geo Bogza”²⁷, radiografierea „turcirii” se mută la cei care se tem să răscolească trecutul și devin, în termenii atât de metforic-grăitori ai celui care informează (și acuză!), „ostateci de 180 de grade”, scrisul lor trezind „un sentiment complex, ceva între dezgust, milă și iar dezgust”. Numele acestora sunt: „Traian Herseni, Ion Marin Sadoveanu, Eusebiu Camilar etc.”, prin „etc.”, Ierunca lăsând să se înțeleagă faptul că cei numiți reprezintă de fapt o categorie care-i implică, desigur, și pe alții, bine cunoscuți la vremea respectivă. Toți cei numiți mai sus stârnesc disprețul analistului. Urmează însă „o categorie mai grea”, adică cei care „au căzut în mrejele colaboraționismului cu sfială și distanțe.” Este aceasta categoria celor „de compătimit”, cei care, așa precum Șerban Cioculescu ori Alexandru Dima, „după o tăcere de ani de zile – care va trebui înscrisă ca o exemplară cutezanță de a rezista” – au făcut concesii pentru a reuși să scrie și să publice în domeniul istoriei literaturii. Numai că nu au putut rămâne în turnul de fildeș și cum „cârdășia cu regimul comunist își are riscurile ei”, și aceștia au intrat

²⁴ Ibid., p. 86.

²⁵ Ibid., p. 85.

²⁶ Ibid., p. 86).

²⁷ Lui Geo Bogza îi va dedica și un text aparte în același capitol – „Dimpotrivă” –, sub titlul concludent „Geo Bogza sau despre conștiința decorativă”.

în corul celor care scriu „articole de actualitate”²⁸. Regretând atitudinea celor doi, cu ironie și subtilitate în deconspirarea celor supuși regimului, Ierunca mai pomenește două nume: „actualitatea ar trebui lăsată neapărat pe seama unui G. Ivașcu sau Eugen Jebeleanu”. Și mai departe, cu aceeași ironie, analistul epocii scrie despre alte „două categorii care nu pun probleme”. Sensul este dezvăluit imediat ca fiind acela că aici îi poate încadra, în termeni sarcastici caragialieni, pe cei care sunt „faliții noștri naționali”, adică „oportuniștii de meserie”, care „își schimbă condeiul după sezon și remunerație, după stăpân și năpastă.” Fiind cunoscuți și recunoscuți astfel, „ce scriu sau nu scriu ei n-are nici o importanță”, opinia unor Zaharia Stancu, Demostene Botez sau Cicerone Theodorescu – o spune direct analistul – „nu interesează pe nimeni, pe absolut nimeni”²⁹.

III. Literatura de dincolo de frontiere. O (necesară) revizuire a canonului

„Nu avem nici o fenomenologie a exilului românesc, nici o simptomatologie motivată cultural, politic și sociologic. Nemaivorbind de faptul că ar fi extrem de interesantă și de necesară o sinteză asupra exilului românesc care ar releva combinația celor trei componente esențiale: politic, economic și cultural”, remarcase criticul Ion Simuț într-un articol din *România literară* (nr. 23/ 2008), dedicat prezentării valoroasei *Enciclopedii a exilului românesc* datorată lui Florin Manolescu.

„În ansamblul culturii române, literatura exilului e departe de a-și fi găsit locul sau receptarea critică definitive ori măcar adecvate. Există, desigur, luări de poziție semnificative, există exegeze notabile, dar o sinteză cu adevărat cuprinzătoare și recuperatoare întârzie încă să se producă”, sublinia și Iulian Boldea în articolul „Exilul ca situație limită”³⁰.

Un alt cercetător al exilului românesc, Gheorghe Grigurcu, începe cronică intitulată „Despre exil în alb-negru” la volumul *Tragismul exilului românesc. Interviuuri* (Sebeș, ed. Emma Bokks, 2016) cu următoarea afirmație: „În pofida aparențelor, fenomenul exilului a rămas pentru noi încă o temă insuficient elucidată, care conține nu doar virtualitățile unor interpretări, ci și de-a dreptul zone ale necunoscutului, la fel de incitante.”³¹

Ca un fel de concluzie la punctul de vedere al atitudinii față de literatura/ cultura exilului, analistă a fenomenului (din interior), Monica Lovinescu îi împarte pe cei care *mâine* ar cerceta fenomenul „în două categorii distincte și chiar antinomice”: „unii, rarisimi, pentru care tot ce ține de exil este excepțional, alții – mai numeroși

²⁸ Ibid., p. 87.

²⁹ Ibidem.

³⁰ v. *România literară* (nr. 41/ 2011)

³¹ v. *România literară* (nr. 30-31/ 2017)

– nedispuși să-l ia în seamă și să-i confere sens și valoare. O bună parte din scriitorimea română pare a evita cât mai sistematic orice referire la exilați.”³²

Sunt așadar în România (și nu numai) cercetători (încă puțini!) care s-au aplecat asupra fenomenului, dar, desigur, în mod individual nu se poate ajunge la o recuperare și, mai ales, la o integrare pe măsura valorii culturale a celor aflați o bună parte din activitatea creatoare în exil.

De aceea, recuperarea exilului cultural românesc ar trebui să devină astăzi o necesitate de absolută urgență.

Este o datorie a fiecărei țări să-și cunoască cultura în integralitatea ei, să-și întregască patrimoniul cultural cu tot ceea ce-i aparține, indiferent de locul geografic unde a fost creat. Iar literatura (cel puțin cea scrisă în limba română) nu mai poate fi trecută cu vederea și trebuie să aparțină în totalitate istoriei noastre literare. Motivația recuperării o aflăm nu numai în calitatea operelor create în timp dincolo de granițele țării, dar și în necesitatea cunoașterii a cât mai multor aspecte care să completeze spiritualitatea noastră. Criteriul axiologic este însă, desigur, unul principal.

Lăsând la o parte repunerea în circulație în anii comunismului a operei lui Eliade sau Eugen Ionescu, dar și aceasta cenzurată și trunchiată, putem afirma că abia din 1990 încoace a început o oarecare activitate în sensul recuperării literaturii scrise în afara granițelor³³, în sensul introducerii în circuitul cultural din țară a unor opere și a unor nume interzise în comunism și de aceea uitate sau total necunoscute generațiilor mai noi. Această recuperare a fost însă destul de sporadică și fără a fi susținută cum se cuvine la nivel oficial. S-au publicat dicționare ori istorii ale literaturii în care sunt incluși scriitori din exil, sunt publicate cărți și studii dedicate celor ce până în 1989 au fost interziși sau trecuți în mod constant sub tăcere, dar totul poartă o certă marcă de aleatoriu și subiectivitate, ținând mai ales de inițiativă personală decât de una instituționalizată.

Cei care au contribuit (luptând uneori chiar contra curentului cvasioficial!) la reintroducerea în circuitul nostru de valori a scriitorilor din exil sunt de bună seamă cu atât mai demni de apreciat. Ceea ce i-a determinat își are explicația în cel puțin două motive. Unul rezidă în faptul că cei care au scris, au făcut cunoscut, au promovat activitatea culturală a exilului au cunoscut ei înșiși destinul celor depărtați de țară (și numim aici în primul rând pe Monica Lovinescu, dar și pe Ion Negoițescu ori Marian Popa), alții, trăind permanent în țară, având însă o viziune mult mai deschisă și cuprinzătoare, au considerat o datorie din a readuce acasă nume de primă importanță ale exilului românesc și a le reintegra în circuitul de valori românesc. Un paradox poate fi subliniat aici. Acești scriitori sau oameni de

³² Lovinescu, Monica, *Jurnal esențial*, Humanitas, 2010, p. 15.

³³ Nu luăm în discuție în cazul de față literatura română din Republica Moldova, din Ucraina sau din Serbia, deoarece scriitorii de aici nu intră în categoria exilaților.

știință, ale căror opere au fost (unele) pentru prima oară tipărite acum la noi, aparțineau deja patrimoniului internațional până să fie făcuți cunoscuți în țară!³⁴

Dintre cei care au scris studii, articole, cărți ori au îngrijit ediții etc. ale scriitorilor din exil îi amintim pe Florin Manolescu³⁵, Nicolae Florescu³⁶, Cornel Ungureanu³⁷, Gh. Glodeanu³⁸, Dan Anghelescu³⁹, iar lista ar mai putea, din fericire, continua.

Cu siguranță a sosit timpul, după aproape 30 de ani de la revoluție și în contextul unei acțiuni încă parțiale de recuperare a valorilor naționale create în afara țării, să reintegrăm sistematic tot ceea ce s-a creat valoros în condiții de libertate și să conștientizăm tot mai larg ideea că aceste valori aparțin literaturii (culturii) noastre, că fără ele suntem mai săraci cultural.

Și insistăm pe această (re)integrare, în special pentru revizuirea canonului încă atât de restrictiv și acreditat, din nefericire, de critici literari la care pretenția de îndrumători și diriguitori ai literaturii române întrece rezultatul concret. Este surprinzător să constați că ceea ce instituiseră regimul comunist și înrădăcinase în conștiința unei întregi generații nu s-a schimbat nicidecum în esența sa, ci numai în aparență, la suprafață, la nivelul declarativ cu predilecție. Cititorul format în ultimii 20 – 50 de ani, dar și cel mai tânăr nu au alt canon în ceea ce privește literatura română decât ceea ce li se propune de către autoritatea unor critici care dețin poziții cheie în reviste naționale ori în edituri de prestigiu. Și cei care au astăzi în jur de 60 de ani, chiar și cei din generația de 20-25 de ani au fost și sunt dirijați și cantonați

³⁴ Să dăm numai exemplul lui Alexandru Ciorănescu, al lui Ștefan Baciuc sau Vintilă Horia, deși sunt încă mulți alții bine cunoscuți în mediile artistice sau științifice din alte țări.

³⁵ Dicționarul regretatului profesor Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989* (Ed. Compania, 2003) a devenit deja un instrument de referință și de maximă utilitate pentru cercetătorul acestei laturi a culturii românești.

³⁶ Rolul lui Nicolae Florescu în acțiunea de reintegrare a scriitorilor români din exil este cunoscut cercetătorilor, cel puțin dacă ne gândim la reeditarea revistei *Caiete de dor* și la activitatea editurii „Jurnalul literar”. Cuvinte de maximă apreciere asupra activității sale găsim (de exemplu) din partea lui Ion Papuc în *Convorbiri literare*, cuvinte inserate în cadrul cronicii sale la o carte dedicată fraților Fărcășanu, carte pe care o prefăcuse cu maximă competență chiar Nicolae Florescu. „Îl recomand pentru acesta”, apreciază Ion Papuc, „și competențele sale de istoric literar, și ținuta sa morală și politică de personalitate care a făcut pentru cunoașterea, pentru integrarea emigrației române postbelice mai mult decât instituțiile culturale ale țării adunate la un loc, cu toate fondurile lor uriașe. Prin *Jurnalul literar*, prin editura adiacentă acestuia, dând dovadă de un exemplar devotament față de valorile naționale, a adus acasă mare parte din exilul la care mă refer.” (v. Ion Papuc, „Cei doi frați Fărcășanu”, în *Convorbiri literare*, nr. 5 (161), mai, 2009, pp. 111-112).

³⁷ *La Vest de Eden. O introducere în literatura exilului* (vol.I-1995, vol.II-2000), *Mircea Eliade și literatura exilului* (1995) ș.a.

³⁸ Principalele lucrări în care profesorul Gheorghe Glodeanu dedică studii unor scriitori din exil, integrându-i în aria mai largă a scriitorilor români contemporani, sunt *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței* (Ed. Libra, București, 1999) și *Măștile lui Proteu* (Libra, 2005).

³⁹ Articolele apărute în diferite reviste din țară, dar și din străinătate, dar mai cu deosebire cărțile publicate (împreună cu Mihaela Albu) aduc în atenție scriitori de mare importanță în plan literar (și cultural, pe ansamblu), ca Vintilă Horia ori Mircea Popescu, precum și prima revistă literară a exilului nostru – *Luceafărul*. Amintesc aici și cele două volume semnate de mine și dedicate presei literare din exil (ed. Timpul, Iași, 2009, 2011), precum și monografia *Memoria exilului românesc – ziarul Lumea liberă din New York* (2008).

în cam aceleași canoane. Diferențele nu sunt de esență, ci de nume – unele respinse cu vehemență, luând în discuție mai mult omul decât opera, altele ridicate pe un piedestal mai mult sau mai puțin subiectiv de vreme ce autorii fac parte din aceeași grupare literară ori chiar din același partid. Schimbarea, am afirmat mai sus, este numai la suprafață și nicidecum una de esență. Sunt considerați scriitori canonici în continuare aceleași nume promovate în anii de dinainte de 1989, cu foarte mici excepții, și acelea prin excludere, și nu prin adăugare. Ceea ce a fost interzis de către comuniști este astfel readus în istoria literaturii române, dar numai în plan superficial și mai ales subiectiv.

A lua în discuție și a propune un nou canon devine de aceea o necesitate. Pentru a pune pe gânduri pe cititorul deschis la noi tipare vom reproduce un citat dintr-o relatare a lui Dan Ciachir privind „fuga” unuia dintre scriitorii importanți – și doar parțial recuperați – ai literaturii noastre. Este vorba despre Petru Dumitriu, un nume cunoscut de generația vârstnică, destul de puțin de către cei tineri. Petru Dumitriu, autorul *Cronicii de familie*, era în anii 50-60 (1947 – debutul cu volumul de nuvele *Euridice* și 1960 – anul plecării sale în occident) considerat cel mai important scriitor român al momentului. Paradoxul îl aflăm însă în afirmația lui Dan Ciachir și anume faptul că, în anul debutului lui Petru Dumitriu, o altă carte apăruse pe piață, dar fusese repede retrasă și topită: „La vremea respectivă, *singurul său concurent literar* era Pavel Chihaia, cu doi ani mai mare, autor al unui roman strălucit, *Blocada*, tipărit în decembrie 1947, retras apoi din librării și topit.”⁴⁰ Câți dintre cititorii de astăzi au auzit cel puțin numele lui Pavel Chihaia? Întrebarea noastră este, desigur, retorică, fiindcă răspunsul îl știm dinainte.

Un alt exemplu – oarecum comic, dacă nu ar fi tragic în esența lui – referitor la „intrările”, dar și la „ieșirile” din dicționarele de literatură, la acceptarea sau nonacceptarea unor scriitori în funcție de realitatea politică de la un moment dat, la interzicerea unor nume, dar chiar și a dicționarelor în întregime ori a cărților după aceleași criterii, mai ales dacă scriitorul respectiv „fugea” spre o lume mai liberă.

Este vorba despre Matei Călinescu, profesorul și criticul literar de mare notorietate care, în prima ediție a *Dicționarului de scriitori români* al lui Marian Popa, era cuprins, firească, la litera C. În ediția a doua (1977), când Matei Călinescu era autorul unor cărți de referință pentru critica și teoria literară, după plecarea sa în Statele Unite, numele său nu mai este înregistrat. Într-un interviu cu Leo Butnaru, criticul comentează cu ironie amară această situație (emblematică, în fond, pentru toți cei care părăseau România comunistă)⁴¹.

⁴⁰ Dan Ciachir, „Fuga lui Petru Dumitriu”, în *Convorbiri literare*, nr. 5 (161), mai 2009, p. 119.

⁴¹ „În prima ediție a *Dicționarului* său, cea din 1973, numele meu figura (autorul mersese cu bunăvoință până acolo încât îmi comunicase includerea în volum înainte de apariția sa); în a doua ediție, lărgită și adăugită, fusese eliminat, pentru că, bănuiesc, autorul n-a mai avut posibilitatea să mă consulte, dar în mod mai probabil pentru că intrasem în inefabilitate (adică părăsisem România lui Ceaușescu și mă stabilisem în Statele Unite). De ce nu-l întrebați pe Marian Popa însuși, care pe vremea aceea lucra, între altele, la o instituție discretă – secția ontologie, subsecția ontologie ficțională – și el v-ar putea lămuri mai bine?! mai ales că el însuși s-a desubstanțializat la un moment dat prin Germania. Oare dicționarul lui se mai putea consulta în bibliotecile publice în

De altfel, așa cum consemna cu amărăciune în Jurnalul său Virgil Ierunca, „Cu excepțiile știute, exilul este și asta: o repetată uitare.” (...) „Faptul că Horia Stamatu este, fără îndoială, unul dintre poeții majori postbelici rămâne un secret de inițiați. Că Luc Bădescu a ajuns profesor de literatură franceză la Sorbona (poate unicul străin și refugiat în acest caz), cu o teză de doctorat ce a făcut vâlvă în cercurile universitare pariziene, interesează pe vreun universitar român?” (...) „În general supraviețuitorii devin rari. Unii au o operă. Alții o poveste. Cei mai mulți o ratare, grăind și ea despre vremurile sub care au stat.” (...) „Starea de exil, chiar atunci când e permanentă, nu poate fi concepută și suportată decât dacă o trăiești ca pe un fragment.”⁴²

Toate aceste „fracturi” ale istoriei noastre literare vor trebui la un moment dat înregistrate într-o arhivă cuprinzătoare pentru generațiile care urmează. În fond, sunt parte din istoria noastră culturală și nu numai. În momentul actual le „culegem” din surse diverse și încercăm să contribuim la o imagine generală.

O conștiință extrem de trează a intelectualității noastre, silită să trăiască departe de țară, Monica Lovinescu își va nota în *Jurnale fapte, întâmplări, situații*, adică tot ceea ce aparținea de experiența (tragică) a exilului și va folosi apoi aceste notații în cărțile pe care le-a dat publicității cu scopul manifest de păstrare în memoria celor ce vor urma.

Ideea aceasta – exprimată tranșant la un moment dat – că scrie pentru ca „realitatea aceasta caducă a exilului să nu se lase înghițită de uitare”⁴³ ne obligă cu atât mai mult astăzi pe noi să nu continuăm a ignora talerul celălalt al balanței culturii românești. Numai punând în el tot ceea ce s-a întâmplat valoros cultural dincolo de granițele țării vom putea restabili echilibrul și șterge, într-un fel, frontierele.

Ceea ce se petrece (încă) astăzi privind recuperarea literaturii noastre scrise în afara țării poate fi legat peste timp cu cele afirmate cândva, paradoxal și șocant (în 1959, la un simpozion internațional), de un intelectual de talia lui Tudor Vianu: „*Nu există literatură română în afară de aceea care se scrie înlăuntrul granițelor Republicii Populare Române.*”⁴⁴

Iată o aberație emisă, din nefericire, de către unul dintre criticii și esteticienii noștri importanți care, supunându-se unei ideologii străine și făcând jocul puterii comuniste, subsuma pe atunci cultura geografiei! Despre această – curioasă – afirmație s-a făcut vorbire numai în exil; în țară, nici măcar acum nu este cunoscută de prea mulți. O va amenda însă, printre alții, Isabela Vasiliu-Scraba. Aceasta, comentând „democrația actuală”, amintește și afirmația lui Tudor Vianu, dar face

---

vremea când el era dispărut?” (v. „Numai marii scriitori sunt și mari critici”, interviu cu Leo Butnaru, în *Luceafărul de dimineață*, nr. 23, 8 iulie 2009, p. 8).

⁴² Ierunca, Virgil, *Trecuta-au anii*, p. 6.

⁴³ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Humanitas, 2008, p. 512.

⁴⁴ v. N. I. Herescu, *Literatură și Geografie, în Destin*, Caietul nr. 12/ 1962.

referire și la o altă *Istorie a literaturii române* și la o altă „autoritate” în materie, amendându-i de asemenea părerile:

„În opinia criticului agreat de oamenii Moscovei, literatura română s-ar restrânge la ce s-a scris și la ce s-a tipărit cu învoirea cenzurii comuniste⁴⁵. În ciuda evidentei ei falsități, asemenea părere a fost perpetuată (în diferite forme) până acum. Un exemplu îl oferă însuși criticul Alex. Ștefănescu: Pretinzând a da seamă de valorile literaturii noastre de după anii patruzeci (unde o lăsase G. Călinescu) până în zilele noastre, în *Istoria...* sa recent apărută, el exclude mai toată literatura exilului românesc de după 1944.”

Trecând în revistă cuprinsul voluminoasei *Istoriei* (replică tot la Călinescu sau, cu alte cuvinte ... „nasc și-n zilele noastre” astfel de tomuri!), constatăm că Alex. Ștefănescu alege dintre autorii exilați aproape numai pe cei care într-un fel sau altul au reluat legăturile cu România după 1989 (Matei Vișniec, Dorin Tudoran, Bujor Nedelcovici, Matei Călinescu ș.a.). Dacă printre scriitorii care au trăit o parte însemnată din viață în afara țării îl include și pe Horia Stamatu, de exemplu, demonstrează că nu-i înțelege nici opera poetică, nici eseistica. Ba chiar mai mult. Citând cuvintele lui Eugen Ionescu de extremă apreciere la adresa poetului Stamatu - „un mare poet, poate cel mai mare al României actuale⁴⁶”, criticul Ștefănescu pare a voi cu tot dinadinsul să fie original și să-l contrazică! Cât despre valoroasele eseuri filosofice ale lui Horia Stamatu, autorul *Istoriei*, se rezumă la a spune că are o „argumentație tautologică” și se bazează pe o „erudiție etalată fără grație.” Iată un model clar de a spune nimic și a te ascunde după cuvinte când nu înțelegi nimic din ideile filosofice ale autorului a cărui operă ți-ai propus să o analizezi!

În finalul *Istoriei...*, deși alocă un spațiu unui capitol intitulat sugestiv „Întregirea literaturii române”, nu face decât să constate că după '89 au fost luați în considerare și scriitorii români din alte țări și dă o listă (incompletă!) cu numele acestora, repartizați geografic, incluzând totodată și provinciile aparținând azi altor țări. „Expansiunea reprezintă de fapt o întregire”, va conchide criticul. Numai că ... adevărata „reîntregire” ar fi constat în analiza operelor acestora și încadrarea lor în rândul celorlalte scrieri produse în țară. Și, în fond, punând acest așa-zis capitol la sfârșit, nu face altceva decât să-i marginalizeze din nou pe scriitorii care au fost oricum „ex-centrizați” de vitregiile istoriei!

În opoziție cu practica oficială din România, doi critici literari români aflați în exil, Ion Negoitescu și Marian Popa, au putut avea o privire mai cuprinzătoare

⁴⁵ „Formularea explicită ne aparține, Tudor Vianu vorbind numai de literatura «din țară», atunci când a trebuit să-și spună părerea despre scrierile celor «inexistenți» în țară și existenți în exil” (v. Isabela Vasiliu-Scraba, „Din ungherele democrației actuale”, <http://www.isabelavs.go.ro/Articole/varlam3.htm>)

⁴⁶ Această apreciere o făcuse Eugen Ionescu în Cuvântul înainte intitulat „Scrieți românește!” pentru revista *Agora*, nr. 1/ 1978, iar în necrologul apărut în *Lupta* (13 iulie 1989) de la Paris, tot Eugen Ionescu va scrie: „Era un mare poet. Poate cel mai mare al României actuale. La Stamatu, verbul poetic este demers spiritual. Poezia lui, ca orice adevărată poezie, știe că sacrul și profanul au drumuri diferite și că numai această deosebire rostuieste ființarea noastră aici... O poezie mistică. Deloc întâmplător, Stamatu a tălmăcit în românește pe Sfântul Ioan al Crucii: „Les biens immenses de Dieu ne peuvent être contenues que dans un coeur vide et solitaire.”

asupra literaturii noastre, privire pornită dintr-o concepție nepărtinitoare – obiectivitatea venind și din distanța care oferă perspectivă. Ei au diferențiat scriitorii exclusiv după criteriile estetice, făcând abstracție de locul în care trăiesc sau scriu. Și astfel, în *istoriile* lor, literatura exilului este încadrată firesc literaturii române, cu atât mai mult cu cât aceasta cuprinde nu de puține ori opere de mare valoare. A existat astfel, din fericire, dincolo de cenzura comunistă, o contrapondere a maculaturii proletcultiste, a acelei false literaturi, scrise într-o jalnică limbă de lemn și cu o vizibilă misiune tezistă. Este, din păcate, încă ignorată sau necunoscută.

IV. Concluzii

Pentru a privi literatura română dintr-o perspectivă corectă și totalizatoare este necesar să depășim canonul propus timp îndelungat de către critica obligată de cenzura comunistă la compromisuri (din păcate aplicată în parte – din inerție sau necunoaștere – și astăzi). Excluderea scriitorilor români care nu au trăit în țară (cu câteva excepții) a fost (și este încă) o realitate care văduvește istoria literaturii române de multe valori autentice.

Reintegrarea în istoria literaturii române a publicațiilor literare și a operelor apărute în afara granițelor țării a devenit astăzi un imperativ absolut. Literatura și geografia sunt două noțiuni care nu se intersectează în planul valoric.

Studiile privind literatura exilului românesc, reeditarea textelor de valoare scrise în limba română, precum și traduceri din cele publicate în alte limbi trebuie să contrabalanseze unele opinii de astăzi (răuvoitoare, dar mai ales bazate pe necunoaștere!), legate peste timp cu cele expuse în 1959!) de către Tudor Vianu (citate mai sus).

Privind retrospectiv, prin presa literară din exil, precum și prin volumele de poezie, proză și eseu putem demonstra că în perioada stalinistă *literatură română se scria – cu deosebire – în afara granițelor* și aceasta pentru că, așa cum afirmase Herescu, „Arta nu cunoaște hotare”⁴⁷.

Dincolo și dincoace de frontierele actuale, literatura română este parte dintr-un întreg – cultura română!

---

⁴⁷ Referindu-se la *zidul* care desparte cele două „lumi” – estul și vestul, profesorul N. I. Herescu își va intitula al doilea foileton (din revista *Destin*) „Literatură și Geografie” (octombrie 1959), asociind două discipline care, aparent, nu au tangență. Numai că, în vremea respectivă, silogismul cu care își deschide comentariul – „Arta nu cunoaște hotare” – își pierduse complet sensul. De la formele concrete ale hotarelor, la care (cum metaforic se exprimă autorul), „vama a ajuns mai greu de trecut decât cele nouă vămi ale văzduhului din basmele copilăriei”, se ajunge la „vameșii literaturii, de pază la hotarele spiritului, gata să înhațe scriitorii și să-i închidă într-un țarc împrejmuit cu sârmă ghimpată.”